

1. Giriş: Felsefenin Kendisi Niçin Felsefi Sorgulamanın Konusudur?

Varlığın doğasına dair insanoğlunun sorduğu sorular arasında belki de “bu şey nedir” sorusundan daha eski bir soru yoktur. Antik Yunan filozoflarından çağdaş düşünürlere, etkisini ve işlevini hiçbir zaman yitirmeyecek olan bu soru temelde iki niteliği bünyesinde barındırır: (i) Soru, genel anlamda *varlığın doğasını* kavrama çabasında en temel ve en kuşatıcı soru olma niteliğini taşır. Yani “bu şey nedir” sorusundan daha isabetli metafizik bir soru bulunmadığını söyleyebiliriz. (ii) Bir varlığa “bu şey nedir” sorusu yöneltildiğinde aslında o varlığın diğer varlıklarla olan ilişkisi sorgulanır. Bir anlamda söz konusu varlığı diğer varlıklardan ayırt eden niteliklerin ortaya çıkması hedeflenir. İşte bu iki niteliği bünyesinde barındıran “bu şey nedir” sorusunun nihai aşamada felsefi faaliyetin kendisini de hedef edinmesi hiç de şaşırtıcı bir durum oluşturmaz. Çünkü “felsefe nedir” sorusunu felsefe kendisine yönelmeseydi belki de felsefi uğraş ve çabanın bütün samimiyetinin sorgulanması gerekirdi. Hayat alanında, bir sınır tanımaksızın anlamdan bilgiye, varlıktan değere her şeyi sorgulayan bir disiplinin kendini sorgulama dışında tutması kabul edilebilir bir durum olmazdı. İşte “felsefe nedir” sorusunu cevaplamayı amaç edinen ve “metafelsefe” adı verilen alt dal, felsefenin çuvaldızı kendisine batırarak kendisini sorguladığı bir araştırma alanıdır.

O halde “felsefe nedir” sorusunun “fizik nedir,” “tarih nedir,” “tiyatro nedir” şeklindeki soruların işlevine paralel bir işlevi vardır. Yani bu soru ile felsefi faaliyeti diğer bilme faaliyetlerinden ayırt etmeyi sağlayacak nitelikler sorgulanır. Ancak bir farkla: “Fizik nedir” sorusunu soran bir fizikçi belli bir noktadan sonra artık fizik değil, fizik felsefesi yapar hale gelir. “Tarih nedir” ve “tiyatro nedir” soruları için de durum aynıdır. Fakat “felsefe nedir” sorusunu soran birinin hala felsefe mi yaptığı, yoksa artık başka bir işle mi uğraştığı tartışmalıdır. Yani metafelsefe, felsefenin felsefesi midir, yoksa felsefenin ötesinde başka bir disiplini mi temsil eder, tam olarak üzerinde uzlaşılan bir konu değildir. Kitabımızın bu ilk bölümünde, metafelsefenin de felsefi bir etkinlik olduğu yaklaşımını benimseyeceğiz ve şu merkezi sorulara odaklanacağız: Felsefi düşünme, diğer düşünme türlerinden nasıl ayrılır? Felsefi düşünme, hangi ayırt edici niteliklere sahiptir ve eleştirel düşünme ile nasıl bir ilişkisi vardır? Felsefe bir disiplin olarak bilimlerden ve diğer disiplinlerden nasıl farklılaşır? Felsefenin araştırma alanı, yöntemi ve amacı nedir? Felsefe tanımlanabilir mi, alt dalları nelerdir? Felsefeye veya felsefi düşünmeye gerçekten ihtiyacımız var mı, neden? Felsefe ilerliyor mu, nasıl?

Tüm bu soruları sırasıyla ele almaya başlamadan önce önemli bir noktanın altını çizmeliyiz. Felsefi düşünme etkinliğinin ne türden bir etkinlik olduğunu her açıklama girişimi; bu etkinliğin kapsamını daraltma veya ortaya çıkabilecek potansiyel içeriğini tırpanlama riski taşır. Bu yüzden pek çok felsefeci, haklı olarak bu riski almaktan çekinerek ya sadece felsefenin nasıl yapıldığını göstermeye çalışır ya da felsefenin ne olduğunu değil de ne olmadığını anlatmayı tercih eder. Bazen de felsefeciler, bu ikisinin ortası sayılabilecek bir tutum takınarak felsefeyi, felsefi düşünme etkinliğinin belli bir yönüne vurgu yapan edebi metaforlarla anlatmayı yeğler. Biz kitabın bu ilk bölümünde amacımıza hizmet etmediği için bu üç tavrın üçünden de uzak duracağız ve doğrudan “felsefenin ne olduğunu” kendi perspektifimizden açıklama girişiminde

bulunacağız. Bunu gerçekleştirirken en temel mantıksal ve rasyonel sezgilerimize yaslanarak eldeki en iyi kavramsal araçlarla, sözünü ettiğimiz kapsamını daraltma veya içeriğini tırpanlama riskinden olabildiğince kaçınmaya çalışacağız.

2. Felsefi Düşünme Diğer Düşünme Türlerinden Nasıl Ayrılır?

Düşünce tarihinde ortaya çıkan sayısız düşünce sistemi arasında, Batı felsefesi düşünce geleneğinin ve İslam felsefesinde meşşai okulun köklerini oluşturan ve MÖ 600-300 yılları arasında Ege Denizi kıyılarında doğan antik Yunan felsefesi özel bir yere sahiptir. O dönemde İyonya'nın (bugünkü Batı Anadolu'nun) Milet ve Efes şehirlerinde (bugünkü Aydın'ın Didim ilçesi ve İzmir'in Selçuk ilçesinde) yaşayan düşünürler; evreni, insanı ve hayatı anlama ve açıklama çabasında oldukça yeni bir yaklaşım ortaya koydular. Doğadaki nesne ve olayları, kendi zamanlarında yaygın olduğu şekliyle mitolojik güçlerle açıklamak yerine, "logos" adını verdikleri ilkeyle kavramak istediler. "Düşünme," "söz," "mantık," "akıl," "ölçü" gibi birden fazla anlama gelen bu kavramı daha çok "akıl ile kavrama" şeklinde anladılar. Buna göre denizdeki fırtınanın sebebi, artık Yunan tanrısı Poseidon'un sinirlenmesi değil, doğal nedenlerle açıklanabilir birtakım atmosfer olayları olacaktır. Aslında düşünme dünyasındaki bu kritik sıçrayış, çağdaş anlamda felsefi düşüncenin de başlangıcı sayılır.

Öte yandan yeryüzündeki serüveni boyunca, insanoğlunun birden fazla düşünme biçimine ihtiyaç duyduğundan görürüz: (i) İbret alma arzusu ve hayranlık duygusuyla "dini ve ahlaki," (ii) yalnızlık duygusuyla "mistik ve sezgisel," (iii) korku duygusu ve boyun eğme arzusuyla "mitolojik ve doğaüstü," (iv) beğenme ve beğenilme arzusuyla "estetik ve sanatsal," (v) hayatta kalma arzusuyla "pratik ve eylemsel" düşünme biçimlerine başvuran insanoğlu, aslında tüm bu biçimleri hala modern yaşamında aktif olarak kullanmaktadır. Elbette bu düşünme biçimleri de evreni, insanı ve hayatı; anlama, açıklama ve anlamlandırma çabasında insanoğlu için yol gösterici olmuş ve hala da bu işlevini devam ettirmektedir. Fakat, ilk örneklerini bildiğimiz kadarıyla İyonya'da yaşayan Thales (MÖ 624-547), Anaximander (MÖ 610-546), Anaximenes (MÖ 585-525), Heraclitus (MÖ 535-475) gibi düşünürlerin sergilediği ve temelinde merak duygusu olan (vi) "akli ve gözlemsel" düşünme biçimi; tüm bu düşünme biçimlerinden farklıdır ve istisnai bir konuma sahiptir. Çünkü bu

Görsel 1.2. Raffaello Santi tarafından 1509-1511 yılları arasında yapılmış olan *Atina Okulu* adlı fresk, antik Yunan döneminin pek çok ismini bir araya getirir. Freskin tam ortasında yer alan Platon (solda) ve Aristoteles'in (sağda) kıyafetlerinin renginden el hareketlerine kadar pek çok ayrıntı dikkat çekicidir. Platon felsefesi ile uyumlu bir biçimde parmağını kaldırarak hakikati bu dünyanın dışında aradığına işaret ederken Aristoteles ise Platon'un aksine hakikati bu dünyada aramaya devam edeceğinin işaretini verir.

düşünme biçimi *akılsallığa veya akli ilkelere başvuruyu* temel alıyor; evreni, evrenin bir parçası olan insanı ve onun deneyimlerinden oluşan hayatı, “akıl ile kavramaya” çalışıyordu. İşte bu ilk bölüm ve kitap boyunca, çağdaş anlamda felsefi düşünmenin kökeni olarak, başta sıraladığımız düşünme biçimlerine dayanan gelenekleri değil, *akıl ile kavramayı* temel alan *akli ve gözlemsel (felsefi ve o dönem için bilimsel)* düşünme geleneğini merkeze alacağız.

Sözünü ettiğimiz bu felsefi düşünme geleneğinin üç temel sorusu; “varlığın doğası nedir,” “bilginin doğası nedir” ve “değerlerin doğası nedir” şeklinde betimlenebilir. Bu üç soru sırasıyla; metafizik, epistemoloji ve aksiyoloji alanlarına karşılık gelir. Felsefe, bu üç temel soruyla kökten ilişkili daha dikkat çekici sorular da sorar: Ben neyim, kimim ve hayatımın bir anlamı var mı? Neye inanmalıyım ve hangi inancımın emniyetli olabilirim? Hangi seçimleri yapmalı ve nasıl yaşamalıyım? Evreni veya kozmosu yaratan bir güç ya da Tanrı var mı ve varsa nitelikleri neler? İyi nedir, evrensel iyi var mı ve varsa bunu ne belirler? Güzel nedir, evrensel güzel var mı ve varsa bunu belirler? Değerler insandan insana, toplumdaki topluma değişir mi? Adalet nedir, devlete ihtiyaç var mı ve varsa iyi yönetim nasıl belirlenir? Bilim, bilim-olmayanlardan nasıl ayrılır ve bilimin her ulaştığı sonuç doğru mudur? Zihnin, dilin ve düşüncenin doğası nedir? İşte felsefe, tüm bu soruları akılsallığı temel alan özel bir yaklaşımla ele alır. Şimdi bu yaklaşımı alternatiflerinden biraz daha ayırmaya çalışalım.

2.1. Felsefi, Bilimsel ve Gündelik Bakış Açıları Arasında Ne Fark Vardır?

Felsefe, yukarıda sıralanan sorulara ve felsefi nitelikte olmayan başka sorulara, kendine özgü bir bakış açısı ile yaklaşır. Bu bakış açısı, gündelik kavrayışlardan ve çağdaş bilimsel bakış açısından oldukça farklı bir karakterdedir. Bir felsefeci dünyayı kavrama, açıklama ve bilme çabasında karşılaştığı problemleri “soyut” ve “kuramsal” bir zeminde, başka bir ifadeyle “tümüyle zihinsel” ve “pratik kaygılardan uzak” bir şekilde ele alır. Bu aynı zamanda daha derin bir entelektüel inceleme biçimidir. Fakat diğer yandan felsefi ele alış biçimi, bilimin ürettiği verilerden ve gündelik kanaatlerimizden oldukça farklı olsa da bu ikisinden tümüyle bağımsız da değildir. Felsefeci ne gündelik deneyimlerin realitesini (gerçekliğini) göz ardı edebilir ne de bilimin ulaştığı verileri görmezden gelebilir. Başka bir ifade ile felsefi kuramlar, bilimsel teorilerden ve gündelik kanaatlerden temel karakteri itibarıyla farklıdır ama bu ikisiyle bir anlamda kesintisiz ilişki içindedir. Söz konusu farklılığı ve kesintisiz ilişkiyi bir örnek üzerinden açıklamak daha yerinde olacaktır. Diyelim ki çoklu kişilik bozukluğu yaşayan bir hasta ile karşı karşıyayız. Hasta, çevresine farklı zamanlarda farklı kişiliklerle tepki vermektedir. Öyle ki, hasta ile iletişime geçen insanlar aynı bedende birbirinden tamamen farklı zihinlerin var olduğunu düşünmektedir. Gündelik deneyimlerimiz burada tek bir bedende birden fazla öznenin veya zihnin bulunması fikrini yadsımayabilir ve bu fikir veya sözde olgudan hareketle beden ve zihnin tümüyle farklı varlıklar olduğu inancını benimseyebilir. Aynı hastaya bir bilim insanı ise farklı bir perspektiften bakar ve çoklu kişilik vakasını ampirik bir incelemeye tabi tutar. Bu çerçevede bilim insanı, söz konusu vakayı anlamak ve açıklamak için ve ilgili neden-sonuç ilişkilerini ortaya çıkarmak için örneğin zihin-beden veya zihin-beyin ilişkisini masaya yatırabilir. Bunun için çoklu kişiliğin biyolojik altyapısını, nörolojik sebeplerini ve bilişsel etkilerini araştırabilir. Felsefi yaklaşım ise hem gündelik kanaatleri dikkate alır hem bilimin

ampirik sonuçlarını takip eder hem de her ikisinden farklı olarak örneğin "kişi" ve "zihin" kavramlarını yeniden sorgulamaya açabilir. Veya kişi-zihin ve beden-zihin ilişkisine yönelik önceden yapılmış varsayımların (öndayanakların) doğruluğunu tekrar tartışmaya açabilir. Bu yönüyle felsefi soruşturma bir yandan gündelik deneyim ve kavrayışların zihnin doğası hakkında telkin ettiği kanaatleri derin bir entelektüel sorgulamaya tabi tutarak bu kanaatlerin hakikatin önünde epistemik bir bariyer oluşturmasını engeller; diğer yandan da zihinle ilgili bilimsel araştırmaları mümkün kılacak kavramsal çerçeveyi, ilke ve öndayanaklar setini ve çoğu durumda gerekli olan kuramsal zemini hazırlar ve sunar.

Dikkat edilmesi gereken diğer bir husus, felsefi etkinliğin sadece bir bakış açısı farklılığı olmadığıdır. Felsefi etkinlik özünde bir *düşünce üretme faaliyetidir*. Bu faaliyetin sonucunda ortaya çıkan felsefi düşüncenin karakteristik olarak *soyut ve kuramsal* bir zeminde üretilmiş olması dışında birtakım işlevsel nitelikleri de vardır ve bu tanımlayıcı işlevsel nitelikler, felsefi düşünmeyi diğer düşünme türlerinden, örneğin bilimsel, sanatsal, dini düşünmeden etkili bir biçimde ayırır. O halde öncelikle felsefi düşünmeyi felsefi düşünme yapan söz konusu temel işlevsel niteliklere değinmek yerinde olacaktır.

2.2. Felsefi Düşünme Salt Eleştirel Düşünme midir?

Son yıllarda tüm dünyada "eleştirel düşünme" adı verilen disiplin, artarak önem kazanan bir entelektüel alan haline gelmiştir. Bugün neredeyse istisnasız tüm üniversite programlarına eleştirel düşünme dersleri eklenmiş durumda; bu konuyla ilgili seminerler ve konferanslar düzenlenmektedir. Eleştirel düşünmenin felsefi düşünme ile bağlantısı ortadadır. Ancak felsefi düşünmeyi tümüyle eleştirel düşünmeden ibaret olarak görmek hata olur. Çünkü eleştirel düşünme, felsefi düşünmenin temel işlevsel niteliklerinden sadece "çözümleyicilik" ve "sorgulayıcılık" niteliklerine karşılık gelir. Halbuki felsefi düşünmenin "birleştiricilik" ve "genelle-yicilik" olmak üzere iki temel işlevi daha vardır. O halde, felsefi düşünmeyi diğer düşünme türlerinden tam olarak ayırt edebilmek için sözü edilen dört temel işlevsel niteliği, yani çözümleyicilik, sorgulayıcılık, birleştiricilik ve genelle-yicilik niteliklerini sırasıyla incelemek yerinde olacaktır.

Stefan Keller, www.pixabay.com aracılığıyla

Görsel 1.3. Bilinçli bir varlığın başka bir bilinçli varlıkla iletişim kurabilmesinin hayret verici yönleri vardır. Dışarıdan gözleme kapalı, tümüyle öznel bir zihindeki bir anlamın başka bir zihne olduğu gibi iletilmesi, pek çok sorunu içinde barındırır. Söz gelimi, bir uzaylının dünyayı ilk ziyaretinde ve ilk iletişim denemesinde, gördüğü bir tavşana eliyle işaret ederek "gavagai" sesini çıkardığını düşünün. Sizce bu kelime uzaylı dilinde "tavşan" anlamına mı gelmektedir? Analitik felsefenin en etkili isimlerinden ABD'li felsefeci Willard V. O. Quine (1908-2000), bu konuda ilginç bir felsefi çözümleme ortaya koyar: "Çevirinin belirsizliği" adını verdiği bu çözümlemeye göre, bilinmeyen bir dili konuşan bir yerlinin, bir tavşanı göstererek çıkardığı "gavagai" sesiyle tam olarak ne kastettiğini bilme imkanımız yoktur. Çünkü yerli, bu sesle; "işte bir canlı," "işte bir hayvan," "işte tavşanın bir parçası," "işte tavşanın bir hareketi," "işte bir et yemeği," "hadı ava gidelim" vb. pek çok anlamdan birini kastetmiş olabilir. Bir yerli ile çevre, biyolojik yapı ve bilişsel mekanizma ortaklığımız bulunmasına rağmen bu zorluk vardır. Bir uzaylıyla bu türden hiçbir ortaklığımız yokken iletişim neredeyse imkansızdır.